

İSLÂM'IN TİCARETE HEDİYE ETTİĞİ BİR KURUM: HİSBE

İslâm'ın hayat veren mesajlarını anlayan ve gereklerini yerine getiren Müslümanlar insanlığa çok önemli müesseseler hediye etmişlerdir. Merhum İbrahim Canan Hoca, İngiltere'nin Leeds Üniversitesi'nde hocalık yapan M.R.Y. EBIED, Araplar ve Samiler üzerinde araştırmalar yapan M.J.L. YOUNG'un bu husustaki beyanlarını şöyle aktarır: “Ortaçağ, modern dünyaya üç mühim müessese miras bıraktı: Hastane, Rasathane ve Üniversite. Çoğundan biliyoruz ki, bunlardan ikisi İslâm Medeniyeti'nden dünyaya intikal etmiştir. Birçok astronomik âletler, Yunanlılar tarafından icat edilmiş de olsa, Rasathane Müslüman halifelerin, bir başka deyişle İslâm Peygamberi Muhammed'in takipçilerinin himayesinde dâimi bir müessese halini almıştır...”⁵¹

Batılı bilim adamlarının burada hastane ve rasathaneyi Müslümanlardan öğrendiklerini itiraf etmelerine rağmen, üniversiteyi söylememesi ilginçtir. Ancak tarihen sabit bir hakikat var ki, üniversite de İslâm'ın insanlığa bir hediyesidir. Nasıl mı?

51. <http://www.sorularlaislamiyet.com/article/5290/ilk-universite.html>, Ayrıca bkz: “Les Arabes ont-ils inventé l'Université?” in Le Monde de l'Education, No:20 (september 1976), pp 41-42

Batılı araştırmacıların tespitlerine göre kendilerinde kurulan ilk üniversite, İtalya'nın kuzeyinde "Kızıl Şehir" denilen *Bolonya* şehrinde dir. Tarihi ise 1088'dir. Ancak üzerini örtemedikleri hakikate göre Endülüs Emevi Devleti, Miladi 859'da yani Avrupa'da kurulan ilk üniversiteden tam 229 sene önce Fas'ın Fez şehrinde *Keyvuran Üniversitesi*'ni kurmuştu. Avrupa daha dünyanın düz olduğunu tartışıp, yuvarlak olduğunu söyleyenleri hapsedip, hatta öldürürken Endülüs üniversitelerinde talebeler yerkürenin resimlerini çizmeye başlamışlardı. 859'dan çok değil, 25-30 sene sonrasında Kurtuba, Fez, Keyvuran'da üniversite sayısı 28'e varmıştı. Yıllar yılı Avrupa kralları ve devlet adamları tedâvi olmak için Kurtuba Üniversitesinin Tıp Fakültesine gelirlerdi.⁵²

Hastane, Rasathane ve *Üniversite*'nin yanında dördüncü bir kuruma daha dikkatleri çekmemiz lazım, bu kurum da *Hisbe Teşkilatı*'dır. Hisbe Teşkilatı insanlık tarihinin gelişim seyrinde ortaya çıkan çok önemli bir kurumdur. Bu kurumu Müslümanlara mal etmek istemeyen bazı batılı araştırmacılar; aslında bu teşkilatın Roma mahsulü olduğunu iddia ederler. Onlara göre Romalıların bulup, uyguladığı bu teşkilat, fetihler sonucu Müslümanlarla tanışmış ve daha sonra Müslümanlarla tanınmıştır. Ancak bu doğru değil, insafli batılı araştırmacılarının da itiraf ettikleri gibi Hisbe teşkilatı İslâm Medeniyetinin insanlığa armağan ettiği önemli bir kurumdur⁵³ ve kurumun ilk kurucusu Hz. Peygamber'dir.⁵⁴

Nedir Hisbe? Arapça'da, "hesap etmek, saymak; yeterli olmak" anlamlarındaki *hasb* (*hisâb*) kökünden türeyen *ihtisâb* mastarından isim olan hisbe, kamu düzenini korumak için devlet tarafından kurulan bir denetleme teşkilatıdır. Bunun bugünkü karşılığı polis ya da daha doğru bir ifade ile zabıta teşkilatıdır. Bu işle görevli memura ise *muhtesib* denir.

52. Hitti, Philip K, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 790

53. Bkz: Kallek, Cengiz TDV, *İslam Ansiklopedisi*, c. 18, s. 135, 136

54. İbnü'l-Uhuvve, *Mealimu'l-Kurbe fi Ahkami'l-Hisbe*, s. 36

Hz. Peygamber (sas) kurduğu ilk 'İslâm Çarşısı'nı denetimsiz bırakmamış, bazen bizzat kendisi, bazen de görevlendirdiği bazı sahabiler vasıtası ile sürekli kontrol altında tutmuş, insanları bu konuda eğitmek için ciddi önlemler almıştır. Efendimiz (sas) bir dönem muhtesib olarak Hz. Ömer'i, başka bir dönem Abdullah b. Said'i Medine Çarşısı için, fetihten sonra ise Said b. Âs'ı Mekke Çarşısı için görevlendirmiştir.⁵⁵ Ayrıca Efendimiz'in iki hanım sahabîyi de çeşitli zamanlarda bu alanda istihdam ettiğini görmekteyiz. O hanımlardan bir tanesi *Şifa bint Abdullah*, bir diğeri ise *Semra bint Nüheyk*'tir.⁵⁶ Bu hanım sahabilerin çarşı-pazarda sadece hanım alıcı ve satıcıları mı kontrol ettikleri, ya da hanım-erkek herkesi mi kontrol ettikleri kaynaklarımızda net değildir. Ancak, ister herkesi olsun, ister sadece hanımları olsun bu işi yaptıkları kesindir. İbn Abdilberr'in ve Kettani'nin verdiği bilgiye göre Semra validemiz, elinde bir kırbaç ile çarşıda dolaşır, gerekli kontrolleri yapar, yeri geldiğinde uyarır, bazen de fiili olarak müdahale de bulunurdu.⁵⁷

Muhtesiblerin çarşı-pazarda neleri kontrol ettiklerini, yetki ve sorumluluklarının neler olduğu, kısacası bu işi nasıl yaptıklarını şöyle özetleyebiliriz:

1- Çarşı ve pazarın genel nizamını/ işleyişini kontrol etmek

Genel nizam dediğimiz zaman bunun içerisine her şey girmektedir. Pazarların düzeni, sergilenen malların yayanın yoluna müdahale etmemesi, bağlanan deve ve atların nizamı bozmamaları, yaya sirkülasyonunun aksatılmaması ve benzeri genel işleyişin düzenli bir şekilde sürdürülmesinin sağlanması

Efendimiz (sas), Medine'nin pazara açılan yollarının genişli-

55. Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, s. 448

56. Kettânî, *a.g.e.*, s. 448, 449

57. Kettânî, *a.g.e.*, s. 449; İbn Abdilberr, *el-İstıab fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, c. 4, s. 285

ğini bile belirlemişti. O zamanki şartlar içerisinde iki deve yükü olarak yan yana rahat geçebilmeleri için 7 zirâ'dan daha az yol genişliği olmamalıydı.⁵⁸ Yedi zirâ yaklaşık 3,5 metreye denk geliyordu. Muhtesibler bunları bile denetliyorlardı. Özellikle yollarda engeller varsa bunları kaldırıyor, yolu gereksiz yere işgal edenler varsa onları uyarıyorlardı.

2- Fiyatları kontrol etmek

Devletin piyasaya müdahale etmediğini biraz önce belirtmiştik. Peki, nasıl muhtesibler fiyat kontrolü yapıyorlardı? Özellikle fahiş fiyat uygulamaları varsa, pazarın genel piyasa şartlarını bozacak olumsuz durumlar ortaya çıkmış ve o an ihtiyaç duyulan bir mal stoklanıp, ikindiden sonra pazara yüksek fiyat ile sunulma sözkonusu ise muhtesibler derhal bunlara müdahale ediyorlar, bu konuda ortaya çıkan sıkıntıları anında gideriyorlardı. Böylece adil bir rekabet ortamında serbest fiyat uygulamasının önü açılıyordu.

3- Ürünlerin kalite kontrollerini yapmak

Muhtesibler, Efendimiz'den (sas) öğrendikleri şekilde her malın olduğu gibi sergilenmesi gerektiğini sağlıyor, düşük kaliteli malların iyi mallarla karıştırılarak, iyi malın fiyatı ile satılmasına engel oluyorlardı. Nasıl oluyordu bu? Mesela; iyi hurmalar üste, kötüler altta... Müşteri hepsini aynı zannediyor, alıp eve gidince bir de ne görsün neredeyse üçte ikisi gördüğü mal değil... İşte muhtesibler bunun için pazardaki tüm malları kontrol ediyor, kalite kalite ayırıyor ve hepsinin farklı fiyatı olmasını sağlıyor, böylelikle bir mağduriyetin oluşmamasının tedbirlerini alıyorlardı.

Bu konuda Efendimiz'in (sas) uyarısını hepimiz biliyoruz değil mi? Efendimiz (sas) Medine pazarında gezerken, sergilenen buğday dikkatini çeker, elini buğday dolu çuvalın içerisine daldı-

58. Buhârî, *Mezâlim*, 29; Müslim, *Musâkât*, 143

rır, bir de bakar ki, buğdayın üstü kuru, altı yaştır. Hemen satıcıya neden böyle yaptığını sorar. O zat: “Ya Resûlüllah! Yağmur yağdı, buğdayım ıslandı, ben de kuru olanları üste, yaş olanları alta koydum” dedi. Efendimiz (sas): “**Hayır, böyle yapma! Yaşı ayrı sergile sat, kuruyu ayrı sergile sat.**” Sonra çok genel bir uyarıyı dile getirerek buyurdu ki: “**Aldatan bizden değildir.**”⁵⁹

Mesela o günlerde bazıları satacakları koyunları, daha bol süt-lü gözükmeleri için sağılmadan birkaç gün bekletiyor, hayvanın memeleri şişmiş bir halde pazara çıkararak, sütünün çok olduğu imajı verilerek satıyorlardı. Koyunu o halde görüp, evine götüren alıcı birkaç gün sonra beklediği oranda süt alamayınca kandırıldığını anlıyordu. Bu hal çokça tekrar etmeye başlayınca, muhtesibler olaya müdahale ediyor, hadise Efendimiz'e (sas) intikal edince, O (sas) da böyle yapılmış alış-verişleri geçirsiz sayarak, üç gün içerisinde alınan sütün bedeli ödenmesi şartı ile hayvanı geri verebileceklerine dair hüküm beyan ediyordu.⁶⁰

İşte muhtesibler bu uyarılar ışığında kalite kontrolü yapıyorlardı. Sütleri kontrol ediyor, süte su katanlar çok ağır bir biçimde uyarılıyor, tekrarı halinde cezalara çarptırılıyor, meyveleri olgunlaştırmadan satanlar ikaz ediliyor; mümkün mertebe bir kalite standardı oluşturulmaya ve bunun da korunmasına çalışıyorlardı. Ayrıca Efendimiz (sas) satılacak malda kusur adına ne varsa, gerek malın işlevini azaltan, gerekse değerini düşüren; bunların alıcıya açıkça söylenmesini emretmişti. Bu konuda Sahâbe'den Ukbe b. Âmir, Efendimiz'den şöyle bir hadis rivayet etmektedir: “**Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Kusurunu açıkça söylemeden, bir Müslüman'ın diğerine herhangi bir kusurlu/ayıplı malı satması helal değildir.**”⁶¹ Efendimiz'in (sas) bu uyarısı diğer tüm uyarıları gibi Sahâbe'de etki uyandırıyor, onlarda gereklerini titizlikle yerine getiriyorlardı. Mesela, Cerîr b. Abdullah, bu konu-

59. Müslim, *Âmân*, 164; Ebû Davud, *Buyû*, 50

60. Buhârî, *Buyû*, 65; Müslim, *Buyû*, 23, 26

61. İbn Mace, *Ticâret*, 45

da öyle titiz davranıyordu ki, diğer Sahâbe tarafından uyarılmak durumunda kalıyordu. İbn Sa'd'ın, Avn b. Abdullah'tan aktardığına göre, Cerîr b. Abdullah, bir mal satacağı zaman o malın bütün kusurlarını söylerdi. Sonra müşteriye muhayyer bırakır ve derdi ki: "İstersen al, istersen bırak!" Bunun üzerine kendisine, "Allah iyiliğini versin! Böyle yaparsan satış yapamazsın." denildi. O da bu söze karşılık şöyle dedi: "Biz Allah Resûlü'ne (sas) Müslümanlara nasihat etmek üzere biat ettik."⁶²

Sahâbe'nin büyük bir kısmının Cerîr b. Abdullah gibi davrandığı muhakkaktır. Ama böyle yapmayıp, kusurları gizleyenler olunca da, iş muhtesiblere düşüyor, onlara pazarı kontrol ederek bu manada ortaya çıkması muhtemel sorunları çözüyorlardı.

4- Ölçü ve tartıları kontrol etmek

Ölçü ve tartıların doğru olması konusunda Rabbimizin ne kadar hassas olduğunu biz Kur'an'dan öğreniyoruz. Daha Nübüvvetin ilk yıllarında inen ayetlerde bile bu konu gündeme gelmiş, Mutaffifin süresinde çok ağır uyarılarda bulunulmuştur.⁶³ Bundan dolayı Efendimiz (sas) sahâbeyi hem bu konuda ciddi bir şekilde uyarılmış, hem satarken, hem de alırken kesinlikle tartı ve ölçünün tam olarak kullanılmasını istemiştir. O günün dünyasında pazarda birçok ölçü ve tartı kullanılıyordu. Efendimiz (sas) bunlara da bir standart getirdi ve dedi ki: "**Ölçek Medine'nin ölçüğü, tartı ise Mekke'nin tartısıdır.**"⁶⁴ Bu söz pazara bir ölçü ve tartı birliği yani standardı getirmişti. Muhtesibler bunları da kontrol ediyorlardı.

62. İbn Sa'd, *Tabâkat*, c. 6, s. 291

63. "İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun!" Mutaffifin Süresi, 83/1-3

64. Ebû Davud, *Buyû*, 8; Nesâî, *Zekât*, 44

5- Neceşe/müşteri kızıştırmaya engel olmak

O günkü tüccarlar, ne yazık ki bugünde bazen yapılan bir işi yapıyorlardı. Şöyle ki, mal sahibinin tanıdığı üçüncü bir şahıs, malı alacakmış gibi satılan mala talip olarak, gerçek müşterinin verdiği fiyatın üstünde bir fiyat vererek, alış-verişi kızıştırmaya çalışırdı. Böylelikle mal ederinin/değerinin biraz üzerinde satılırdı. Muhtesibler çarşı-pazarda işi bu olan simsarcıları tespit eder ve buna engel olmaya çalışarak, alıcı ile satıcı arasına başkalarının girmesini önleyerek gerçek ticareti sıkıntıya sokacak durumlara müdahale ederlerdi.

6- Çok ve gereksiz bir şekilde yemin edenleri uyarmak

Ticarette ne yazık ki yemin çokça kullanılan bir yoldur. Bu konuda Efendimiz (sas) uyarı maksatlı birçok söz beyan etmiştir. Onlardan birinde diyor ki: “**Yemin mala rağbeti artırır ancak bereketi giderir.**”⁶⁵ Başka hadislerinde ise yeminle ticaret yapana Allah'ın kıyamet günü iltifat etmeyeceğini söyleyerek, bu işin ne kadar yanlış olduğunu öğretiyordu.⁶⁶ İşte muhtesibler bu uyarıları da yaparak; yemin gibi önemli bir hususun ele-ayağa düşmemesi için gerekli tedbirleri alırlardı.

7- Haram kılınmış malların alım-satımını engellemek

Haramlar bellidir. İçki, domuz eti, putlar adına kesilen kurbanlar, ölü hayvan(leş) vs.⁶⁷ Peki, Sahâbe haram olduğunu bile bile bir malın ticaretini yapar mıydı? Asla... Ancak şöyle bir durum vardı. Köylü, ya da tüccar şehir dışından pazara mal getirmiş ama içkinin haram kılındığından haberi yok... Ne yapıyor, muhtesibler?

65. Müslim, *Musâkât*, 131, 132; Nesâî, *Buyû*, 5

66. Ebû Davud, *Buyû*, 60; Nesâî, *Buyû*, 6

67. Hz. Peygamber (sas) pazarda kedi ve köpek ticaretini de yasaklamış, sadece av köpeğinin ticaretine izin vermiştir. Bkz: İbn Hacer, *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, s.158

Yeni nazil olmuş hükümleri alıcı ve satıcıya duyuruyorlar, ortaya çıkan yeni durumdan insanları haberdar ediyorlar. Bu hususa bir örnek vermek gerekirse, dönemin meşhur tüccarlarından Keysân'ı verebiliriz. O, Şam'a gitmiş; Şam'ın en itibar gören şaraplarından develer dolusu yük getirmiş Medine'ye... Haberi yok, gelen ayetlerden... Kim bilir ne umutlarla, ne hesaplarla Medine'ye gelmiştir? Şarapları sergilemiş pazarda... O gün muhtesib Efendimiz ve Hz. Ömer'dir. Efendimiz (sas) Keysân'a: **“Ey Keysân! Senin ardından içki haram kılındı”** demiştir. Belki de tüm sermayesi önünde duran içkiler olan o tüccar Keysân, anında eline aldığı bıçakla içki tulumlarını delip, tüm içkiyi sokağa akıtmıştır.⁶⁸

Yine buna benzer bir hatıra aktarılır; Yemenli Feyrûz ed-Deylemi'den... Feyrûz da o günün en büyük şarap tüccarlarından biridir. Duymuş içkinin haram kılındığını; gelmiş Efendimiz'e: “Ya Resûlüllah! İçki haram kılınmış, ama bizim elimizde çokça üzüm var, ne yapacağız bu üzümle?” diye sormuştu. Efendimiz (sas) demişti ki: **“O üzümleri kurutun, kuru üzüm olarak satın.”** Bu cevap üzerine Feyrûz dedi ki: “Ya Resûlüllah! Millet ne yapsın (o kadar) kuru üzümü?” Efendimiz (sas) dedi ki: **“Şerbet yapsın, hoşaf yapsın, kuru üzüm olarak yesin. Akşam içsin, sabah içsin; ıslatıp ıslatıp içsin!”**⁶⁹ Tabi, Feyrûz'un soruyu sorarken amacı ne onu bilmiyoruz, ama Efendimiz (sas) böyle bir cevap vermiştir.

İşte muhtesibler bu nebevî ölçülere dikkat ederek çarşı-pazarı kontrol ediyor; İslâm'ın yasakladığı malların satımına ve alımına engel oluyorlardı. Böylelikle bir denetim mekanizması ile ticarî hayat koruyor, ortaya çıkacak her türlü mağduriyetler için gerekli tedbirler alınarak sağlıklı ve güvenli bir ticarî-ekonomik hayat tesis ediliyordu..

68. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 4, s. 335, 336

69. Ebû Ubeyd, *el-Emval*, s. 105, 106